

**Analysis of the mutual behavior of the characters in the story of Bahram
Gur and her maid based on the theory of Eric Berne
Mohammad Karimi^۱**

PhD student of Persian language and literature, Sanandaj Branch, Islamic
Azad University, Sanandaj, Iran.

Reza Barzoui (responsible author)^۲

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Sanandaj
Branch, Islamic Azad University, Sanandaj, Iran.

Ata Shakarian^۳

Assistant Professor of Counseling Department, Sanandaj Branch, Islamic
Azad University, Sanandaj, Iran.

Recived:3333/1/2

Accept:3333/5/77

Abstract

The basis of Eric Burn's theory of interaction analysis is based on the three aspects of parent, child and adult. The interaction between emotional states can be used in the analysis of human behavior, clinical drama, therapy, communication and behavior. Analyzing my moods in literary texts is a practical way to find out the roots of behavior. In his stories, Nizami-Ye-

۱. karimi1353m@gmail.com.

۲. reza.borzoiy@iau.ac.ir.

۳. ashaker@iausdj.ac.ir.

Ganjavi has paid attention to the situations related to human relationships and the mental and psychological states of the characters and their communication, therefore, the behavioral typology of the characters in his stories can be examined from the perspective of this theory. In this research, with an interdisciplinary approach and relying on library sources in a descriptive-analytical way, we analyze the relationships between the characters in the story of Bahram Gur and his maidservant and show that there is a strong and deep connection between literature and psychology and that the stories of ancient Persian literary texts have the capacity and capability of psychological criticism. In this essay, after stating the theoretical foundations and explaining the psychological terms, the authors have interpreted and explained the verses of the story, paying attention to the clues and signs of the theory of reciprocity. The findings show that the personality dimensions of people in the stories are revealed in the form of their behaviors. The general nature of the story is the child/parent dominated by the adult. According to the Karpman triangle, Bahram is the oppressor, the victim's maid and the savior colonel.

Key words: Transactional Analysis, Eric Berne, Haft pykar, Nezami -y-Ganjavi, Bahram Gur.

Extended Abstract

۱- Iddrddutinn

The analysis and criticism of literary texts with psychological approaches has a long history, but the examination of these approaches in literature and literary criticism, with regard to the text and the individual, is one of the works of Freud and his students. Carl Gustav Jung and Alfred Adler used a more practical method than Freud. Meanwhile, Gustave Lebon highlighted the role of society (parents, friends, peers, and groups) in his analysis. Eric Berne, (1910-1970) developed the Transactional Analysis model (the unitary system of humanistic and social psychiatry). His method was a common language between the patient and the therapist, which led to a better understanding of the patient's states. This theory can also be called a type of personality psychology that examines different aspects of personality and its development stages. In other words, it gives us a picture of the psychological structure of humans in order to develop and change personality, which can be used in the analysis of human behavior. Bern's new approach in psychotherapy began in 1956 with the publication of two articles "Ego image" and "Ego states".

The main discussion of Eric Byrne's theory is the separate ego states ("child", "parent", "Adult"). In his opinion, these states are observable phenomena and psychological realities, each of which is an emotional system and has its own behavioral and thought pattern, and if these states are in balance and interaction with each other and each in its place, role, we will have a complete human being with a healthy mind, and if one dominates the other, the person will suffer psychological damage.

The interaction behavior analysis model, as an applied theory, can be very useful in the analysis of human behavior in clinical, therapeutic, organizational, developmental psychology, communication, management, personality, relationships and behavior. Also, in knowing the characters of the stories of ancient Persian literary texts; Among Nizami Ganjavi's stories, it can be effective and a new and novel topic.

The analysis of the works of Nizami Ganjavi, from the perspective of psychological theories, creates a kind of practical view of these texts, and this review in the present article shows that valid psychological theories can be applied in literary works. and have processing.

The characters of the stories use patterns of emotional states in their interaction and exchange with each other. In order to analyze the mutual behavior in the characters of Haft Peykar stories, they should be examined in relation to each other and in the way they deal with the events that happened.

The space of the stories of the seven-figure system is the scene of the performance of many, contrasting and different characters. Nizami Ganjavi, in the story of Bahram Gur and His Slave-Girl, describes the behavior, speech, and communication of the characters from this great system. He analyzes the psyche of people in the conversations between the characters. These interpretations and analyzes show another prominent aspect of his ability.

۲- ee dddd

This is a descriptive-analytical article of a documentary or library type, with a psychological approach and in the way of content analysis, mental and psychological states and outward behaviors, stroke and mental games of the characters in the story "Bahram Gur and His Slave-Girl", from the book Haft Peykar and show how effective the theory of mutual behavior analysis is in identifying the psychological aspects of the characters in the story and which of these behaviors are rooted in their emotional states of "parent", "child" or "adult".

۳- Cccc lusinn

Examining the components of mutual behavior analysis in the story of Bahram Gur and His Slave-Girl shows the capacity and reread ability of these texts with interdisciplinary approaches. Nizami Ganjavi considers Bahram Gur like all human beings who may make wrong decisions but when he realizes his mistake, he apologizes. At the beginning of the story, "Bahram Gur and His Slave-Girl" are in the sensual state of "Natural Child and Adapted Child". When the maid takes an opposing position in front of the king, she is in the state of "Controlling parent". In the conversation with the colonel, the maid's prudence, thought and vigilance to get rid of death is the result of making a decision with an "adult" emotional state, and the maid's final conversation shows her wisdom and situationism, which are signs of "adult". In general, the maid's behavior towards the king is in "adult" mode and towards the colonel in "adult" mode, but it appears in the form of "advising parent". The general nature of the story is "child/parent" dominated by "adult". If one of the parts of my mood dominates the other parts and disrupts their role, the balance will be disturbed and the person will suffer psychological damage. From the point of view of the theatrical triangle, Karpman Bahram is the oppressor, the slave girl is the victim, and the colonel is the savior. These roles change throughout the story. The patterns and personality dimensions of people in the stories and how they behave in different situations help us to improve our behavior and enjoy life.

۴- Funning

The costs of this study article were paid by the authorsnThere is no funding support.

۵- ouooorso ooooribuobos

The authors have done the research with each other collaboration.

۶- Cllfli lo ofœœerests

The authors declared no conflict of interests.

تحلیل رفتار متقابل شخصیت‌ها در داستان بهرام گور و کنیزش بر اساس نظریه اریک

برن

محمد کریمی^۴

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران.

رضا برزویی (نویسنده مسئول)^۵

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران.

عطا شاکریان^۶

استادیار گروه مشاوره، واحد سنندج، دانشگاه آزاد اسلامی، سنندج، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱/۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۵/۱۷

چکیده

اساس نظریه تحلیل رفتار متقابل اریک برن، بر سه جنبه والد، کودک و بالغ بنا شده است. از تعامل بین حالات نفسانی می‌توان در تجزیه و تحلیل رفتارهای آدمی، درامور بالینی، درمانی، ارتباطات و رفتار استفاده کرد. تجزیه و تحلیل حالات من، در متون ادبی، شیوه‌ای مناسب و کاربردی، برای

^۴. karimi1353m@gmail.com

^۵. reza.borzoii@iau.ac.ir

^۶. ashaker@iausdj.ac.ir

پی بردن به ریشه‌های رفتار می‌باشد. نظامی گنجوی در داستان‌هایش به موقعیت‌های مربوط به روابط انسانی و حالات روحی و روانی شخصیت‌ها و ارتباطات آن‌ها توجه کرده‌است، از اینرو گونه‌شناسی رفتاری شخصیت‌های داستان‌های او از دیدگاه این نظریه قابل بررسی است. در این پژوهش، با رویکرد میان رشته‌ای و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای به شیوه توصیفی - تحلیلی، روابط بین شخصیت‌های داستان بهرام گور و کنیزش را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهیم و برآیند نشان دهیم داستان‌های متون کهن ادب پارسی، ظرفیت و قابلیت نقد روان‌شناختی را دارند. نگارندگان در این جستار، پس از بیان مبانی نظری و توضیح اصطلاحات روان‌شناسی، ابیات داستان را، با توجه به سرنخ‌ها و نشانه‌های نظریه رفتار متقابل تفسیر و تبیین نموده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که ابعاد شخصیتی اشخاص در داستان‌ها، در قالب رفتارهایشان آشکار می‌شوند. ماهیت کلی داستان کودک/والد است که بالغ بر آن غلبه دارد. از جهت مثلث کارپمن، بهرام ستمگر است، کنیز قربانی و سرهنگ منجی.

واژگان کلیدی: تحلیل رفتار متقابل، اریک برن، هفت‌پیکر، نظامی گنجوی، بهرام گور.

۱. مقدمه

تحلیل و نقد متون ادبی با رویکردهای روان‌شناختی اگرچه سابقه‌ای بس دراز دارد اما بررسی این رویکردها در ادبیات و نقد ادبی، با توجه به متن و فرد، از کارهای فروید و شاگردانش است. کارل گوستاو یونگ و آلفرد آدلر، روشی کاربردی‌تر از فروید را به کار گرفتند. در این میان گوستاو لوبون، در تحلیل‌های خود نقش اجتماع (والدین، دوستان همسالان و گروه‌ها) را برجسته کرد و بر اساس حالات روانی فردی - اجتماعی به تحلیل پرداخت. اریک فروم، ویکتور فرانکل، سالیوان و اریک برن نیز از این روش استفاده کردند.

اریک برن، (۱۹۷۰-۱۹۱۰) مدل تحلیل رفتار متقابل^۷ (سیستم واحد روان‌پزشکی انسانی و اجتماعی) را ابداع کرد. مدل او بر اساس نظریه‌های فروید شکل گرفته بود. البته ناگفته نماند که نظریه مطرح شده توسط برن با فروید، تفاوت‌هایی داشت. نظریه فروید بر اساس گفتگو با بیمار و کشف نکات پنهان از ناخودآگاه او پایه‌ریزی شده بود اما نظریه برن بر اساس مشاهده و ارزیابی رفتار بیمار و تعامل او با دیگران بود. روش او زبان مشترک بین بیمار و درمانگر بود که منجر به درک بهتر از حالت‌های بیمار می‌شد. این نظریه را می‌توان نوعی روان‌شناسی شخصیت نیز نامید که به بررسی جنبه‌های مختلف شخصیت و مراحل رشد آن می‌پردازد. به زبان دیگر، تصویری از ساختار روان‌شناختی انسان‌ها به منظور رشد و تغییرات شخصیت به ما می‌دهد که از آن می‌توان در تجزیه و تحلیل رفتارهای آدمی استفاده کرد. رویکرد جدید برن، در سال (۱۹۵۶) در روان‌درمانی، با انتشار دو مقاله «تصویر ایگو» و «حالت‌های ایگو» آغاز شد. او در مقاله دومش مفهوم «کودک»، «بالغ» و «والد» و روش سه دایره برای نمایش آن را معرفی کرد و نظریه جدید خود را تحلیل ساختاری نامید به این ترتیب بود که مفاهیمی همچون «کودک درون»، «بالغ درون» و «والد درون» برای اولین بار در روانشناسی مطرح شدند (شفیع آبادی و ناصری، ۱۳۸۰: ۱۲۱).

بحث اصلی نظریه اریک برن، حالات جداگانه «من»، «کودک»، «والد»، «بالغ»، است. در نظر او این حالات، واقعیت‌های پدیداری و روانی قابل مشاهده‌ای هستند که هر کدام یک نظام احساسی‌اند و الگوی رفتاری و فکری مربوط به خود را همراه دارند و اگر این حالات با یکدیگر در تعادل و تعامل باشند و هر کدام در جای خود، ایفای نقش کنند، یک انسان کامل با روان سالم خواهیم داشت و اگر یکی بر دیگری مسلط شود، شخص دچار آسیب روانی می‌شود.

مدل تحلیل رفتار متقابل، به عنوان یک نظریه کاربردی می‌تواند در تجزیه و تحلیل رفتارهای آدمی، در امور بالینی، درمانی، سازمانی، روانشناسی رشد، ارتباطات، مدیریت، شخصیت، روابط و رفتار

۷ Eric Berne.
Transactional Analysis.
ego states.
child.
parent.
Adult.

بسیار کاربرد داشته باشد. همچنین در شناخت شخصیت‌های داستان‌های متون کهن ادب فارسی؛ از جمله داستان‌های نظامی گنجوی، می‌تواند موثر و موضوعی تازه و بدیع باشد. تحلیل منظومه‌های نظامی، از منظر نظریه‌های روان‌شناسی باعث ایجاد نوعی نگاه کاربردی به این متون می‌شود و این بررسی در مقاله حاضر نشان از آن دارد که نظریه‌های معتبر روان‌شناسی در آثار منظوم ادبی قابلیت تطبیق و پردازش دارند. شخصیت‌های داستان‌ها در تعامل و تبادل با یکدیگر، از الگوهای حالات نفسانی بهره می‌گیرند. برای تحلیل رفتار متقابل در شخصیت‌های داستان‌های هفت‌پیکر باید آن‌ها را در ارتباط با یکدیگر و در نوع برخورد با حوادث پیش‌آمده بررسی کرد.

منظومه هفت پیکر (بهرام‌نامه) نظامی گنجه‌ای، داستان زندگی بهرام ساسانی است.

«این داستان‌های مرموز ساخته خیال و پرورده اندیشه غیب است که با نهایت استادی موضوع انسان و جامعه را از تمام جهات مادی و معنوی آن دو در حلقه قدرت اعتقادات درونی و مادرزادی انسان، زیر نظر می‌گیرد و بود و نبود هر دو را از گوشه‌های پنهان بیرون کشیده و به خود وی نشان می‌دهد. نفس با همه جاه طلبی‌ها و میل‌ناکی‌هایش در این افسانه نقش اساسی حرکت را بر عهده دارد و شاعر هر آنچه را که از مشاهدات عالم عرفان و مطالعات حکمت یونان با خود داشته در طبق هنر مرموز ریخته و افسانه‌هایی شگفت‌انگیز ساخته است که عقل در چگونگی آن‌ها حیران می‌ماند» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۶).

فضای داستان‌های منظومه هفت‌پیکر صحنه نمایش شخصیت‌های متعدد، متضاد و متفاوتی است. نظامی گنجوی، در داستان بهرام گور و کنیزش (فتنه) از این منظومه سترگ، رفتار، گفتار و ارتباطات شخصیت‌ها را توصیف می‌کند. او در گفت‌وگوهای میان شخصیت‌ها، روان افراد را تحلیل می‌کند. این تفسیر و تحلیل‌ها، وجه برجسته دیگری از قریحه توانای او را می‌نمایاند.

۱.۱. پیشینه پژوهش

کولریچ به تفسیر روان‌شناسی از شعر و فروید به تحلیل روانشناسی آثار داستایوفسکی پرداخت و اتو رانک، بودونن، لافورک، یونگ، آدلر و ... پژوهش‌هایی با رویکرد روان‌شناسی منتشر کردند و به تحلیل شعر، داستان و فیلم نامه پرداختند. (رک. ضیف، ۱۳۷۶: ۱۲۵ - ۱۳۵) در ایران نیز حورا

یاوری و محمد صنعتی زاده به تحلیل آثار ادبی از دیدگاه روان‌شناسی پرداخته‌اند اما بخش اندکی از این تحقیقات مربوط به روان‌شناسی شخصیت است. در این میان می‌توان به کتاب‌های «نظریه‌های شخصیت» (۱۳۷۴)، از علی اکبر سیاسی و «طیبیان جان» (۱۳۸۹)، از بهجت‌السادات حجازی، و پایان‌نامه «بررسی و تحلیل رفتار متقابل شخصیت‌ها در حکایات کلیله و دمنه و مرزبان‌نامه بر اساس نظریه روانشناسی شخصیت اریک برن» (۱۳۹۸)، حسین حسینی پور، اشاره کرد. همچنین مقاله حسین زرین فام و دیگران (۱۳۹۴)، در «تحلیل رفتار متقابل جنبه «بالغ» و «والد» در شخصیت‌های داستانی مثنوی»، که در آن به روان‌کاوی شخصیت قهرمانان می‌پردازند و جنبه والد و بالغ را تحلیل می‌کنند و مقاله نسرین عمرانی نژاد و دیگران (۱۳۹۷)، با عنوان «تحلیل رفتار متقابل شخصیت‌های تاریخ بیهقی» شخصیت‌ها را بر اساس شاخصه‌ها و معیارهای نظریه اریک برن تحلیل می‌کنند و پیوند استوار رابطه عمیق ادبیات و علم روان‌شناسی را روشن می‌سازند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که تا کنون پژوهش مستقلی بر اساس نظریه برن، بر روی هفت پیکر نظامی گنجوی و شخصیت بهرام گور انجام نشده‌است.

۱.۲. روش تحقیق

نگارندگان، در این مقاله برآنند تا با رویکرد روان‌شناسی و به شیوه تحلیل محتوا، حالات روحی و روانی و رفتارهای ظاهری، نوازش‌ها و بازی‌های روانی شخصیت‌های داستان بهرام گور و کنیزک، از کتاب هفت پیکر را تجزیه و تحلیل نمایند و نشان دهند که نظریه تحلیل رفتار متقابل تا چه اندازه در شناسایی جنبه‌های روانی شخصیت‌های داستان موثر است و این رفتارها ریشه در کدام یک از حالات نفسانی «والد»، «کودک» و یا «بالغ» آن‌ها دارد. این تحقیق از نوع اسنادی یا کتابخانه است.

۲. مباحث نظری

اریک برن و نظریه تحلیل رفتار متقابل

بعد از نظریات فروید و تحلیل‌های شاگردانش، گوستاو لوبن (۱۸۴۱-۱۹۳۱)، روان‌شناسی اجتماعی را مطرح کرد. هم‌زمان با او هری استک سالیوان (۱۸۹۲-۱۹۴۹)، نظریه شخصیت را بر اساس روابط میان فردی، تدوین کرد. او رشد شخصیت را نتیجه تعاملات انسان‌ها با یکدیگر و تعارضات و اختلافات بین افراد و محیط‌های انسانی را نتیجه اضطراب و علائم بیماری‌های روانی می‌داند. از نظر او:

شخصیت، مفهومی است فرضی و نمی‌تواند به تنهایی، یعنی خارج از آنچه بین افراد می‌گذرد، در نظر بیاید. رفتار بین اشخاص تنها چیزی است که ممکن است به عنوان شخصیت، مورد ملاحظه واقع شود؛ و هنگامی ظهور می‌کند که آدمی در ارتباط با فرد یا افراد دیگر، از خود رفتاری نشان دهد. این فرد یا افراد لازم نیست که حضور داشته یا حتی زنده باشند، بلکه ممکن است قهرمانان داستان‌ها و افسانه‌ها باشند، یا کسانی باشند که شاید بعدها به وجود آیند. این جنبه حتی در رؤیاها هم موجود است؛ زیرا رؤیاها معمولاً ارتباط خواب بیننده را با اشخاص دیگر منعکس می‌سازند (سیاسی، ۱۳۷۴: ۲۰۴).

اریک برن، (۱۹۷۰-۱۹۱۰)، بعد از سالیوان به مطالعات وسیعی پرداخت. او روش خود را تحلیل رفتار متقابل می‌نامد و می‌نویسد: «تحلیل رفتار متقابل، نظری منظم و استوار از شخصیت و پویایی‌های اجتماعی را ارائه می‌دهد که نتیجه تجارب بالینی است و شکل عملی و معقول درمان می‌باشد که به آسانی قابل درک و بر اکثر قریب به اتفاق بیماران روانی به طور طبیعی قابل تطبیق است» (برن: ۱۳۸۹: ۱۳). تامس آنتونی هریس (۱۹۱۰-۱۹۹۵) می‌گوید: برن «در حقیقت یک سیستم واحد روان‌پزشکی انسانی و اجتماعی به وجود آورده است که در سطح تئوری جامع و در سطح علمی موثر است» (هریس، ۱۳۸۹: ۲).

این نظریه بر پایه الگوهای سه‌گانه شخصیتی (کودک، والد، بالغ) پایه‌گذاری شده است «که شامل نوعی نظام به هم پیوسته فکر کردن، احساس کردن و رفتار کردن است. در روند تکاملی این نظریه؛

یعنی رابطه بین افراد، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری ابعاد شخصیت، مورد توجه و بررسی قرار می‌گیرد» (رک. بهرامی، ۱۴۰۰: ۲۵-۳۷).

۱.۲. حالت نفسانی کودک

حالت من کودکی، مجموعه‌ای از غریزه‌ها، عواطف، احساسات و نگرش‌هایی است که از والدین خود می‌گیریم. علاوه بر ضبط رفتار، دیده‌ها و شنیده‌ها نیز در خاطر ما ثبت می‌شود و تا پایان عمر دست نخورده باقی می‌ماند و هنگام مواجهه با والدین، رویدادهای داخلی و احساسات ناشی از این تقابل در قسمت کودک ذخیره می‌شود. وقتی در حالت کودک خود هستیم؛ مانند زمان کودکی رفتار کودکانه می‌کنیم نه عقلانی، کودکانه می‌اندیشیم، همچون کودکان حرف می‌زنیم و تصمیم می‌گیریم. «روی کرد کنشی بر مبنای توصیف رفتاری، کودک از لحاظ رفتاری به «کودک سازگار»، «کودک طغیان‌گر» و «کودک طبیعی» تقسیم می‌شود. (رک. جونز و استوارت، ۱۳۸۸: ۵۶).

حالت نفسانی یا شخصیتی کودک، نشانه‌های رفتاری و کلامی مختص به خود را دارد که می‌توان به؛ حالت گریه (اشک)، لرزیدن لب‌ها، لب و ورچیدن (بغض)، کج خلقی، جیغ، ناله، چشم گرداندن، چشم پایین انداختن، شانه بالا انداختن، شادی و خنده، ناخن جویدن، وول زدن، اشاره کرد و از سرخ‌ها و نشانه‌های کلامی می‌توان به گفتن عبارت‌های؛ «کاش که، دلم می‌خواست، نمی‌دونم، می‌خوام، به من چه، شاید وقتی بزرگ شدم، بزرگ‌تر، بهتر و بهترین، و بیشتر صفات تفضیلی» (هریس، ۱۳۸۹: ۸۷) اشاره کرد.

۲.۲. حالت نفسانی والد

حالت نفسانی «والد»، یکی از سه حالت اصلی نظریه اریک برن است. «والد» مجموعه‌ای است از: «بایدها و نبایدها، سنت‌ها، ارزش‌ها، دستورات اخلاقی، قوانین اجتماعی، طریقه زندگی و نحوه برقراری ارتباط با اطرافیان و مقبول شدن» (هریس، ۱۳۸۸: ۲۶). «والد» به دو دسته کلی حمایتگر و انتقادگر تقسیم می‌شود. «والد حمایتگر: نصیحت و پند دهنده، حمایت کننده، مشوق و

پرورش دهنده و والد انتقادگر: می‌گیرد، ایرادگیر، سرزنش‌گر و تحقیر کننده است. «والد» می‌تواند در رفتار و گفتار خود مثبت یا منفی باشد» (بهرامی، ۱۴۰۰: ۳۴).

۳.۲. حالت نفسانی بالغ

«بالغ» همان نیروی نهفته (عقل، منطق، مصلحت) برای برخورد با واقعیت‌هاست. حالتی از خود است که بعد از سال‌ها کسب تجربه، در آدمی رشد می‌کند. (رک. بهرامی، ۱۴۰۰: ۳۷) بر اساس عقل و منطق و با فکر، درست عمل می‌کند. از اینرو تحت تاثیر عواطف و احساسات قرار نمی‌گیرد. «بالغ»، برای هر چیزی دلیل و مدرک جمع‌آوری می‌کند و بعد از پردازش با عقل و استدلال تصمیم‌های منطقی می‌گیرد. «بالغ» واسطه بین «والد» و «کودک» است و بین آن‌ها هماهنگی و تعادل ایجاد می‌کند. «بالغ»، محیط و درخواست‌های «والد» و «کودک» را به صورت واقع بینانه ارزیابی می‌کند. اگر در شخصیتی بالغ مسلط شود، می‌تواند «کودک» و «والد» را تحت تاثیر قرار بدهد و نابود کند. از سرنخ‌های بالغ صبوری و حفظ آرامش است.

۴.۲. نوازش^{۱۶}

نوازش‌ها را می‌توانیم همان تشویق و تنبیه بدانیم. زمانی که آدمی در رابطه متقابل قرار می‌گیرد با علائم رفتاری خاص خود، حضور یکدیگر را درک می‌کنند. در واقع هدف هر ارتباط متقابلی کسب نوازش و توجه است. نوازش‌ها برای زندگی آدم‌ها ضروری‌اند تا جایی که نوازش منفی را به نوازش نشدن ترجیح می‌دهند و گاهی در برابر نوازش گرفتن، دست به خود ویرانگری می‌زنند. بهرام (انجام خواسته غیر ممکن کنیز)، (نظامی، ۱۳۹۲: ۷۱) و کنیز در مقابل بهرام دست به انجام کاری سخت می‌زنند. (بالا بردن گاو از پله‌های کوشک)، (همان: ۷۵) بر اساس آرا برن «نوازش» به سه شاخه تقسیم می‌شود:

۴.۲. ۱. کلامی یا غیر کلامی

نوازش‌های کلامی مبادله می‌شوند؛ از یک سلام تا یک مکالمه طولانی. نوازش‌های غیر کلامی می‌توانند شامل: تکان دادن دست یا سر، دست دادن و در آغوش گرفتن باشند. هر نوع رابطه متقابلی (کلامی یا غیر کلامی) تبادل نوازش است. (رک، جونز و استوارت، ۱۳۸۸: ۱۵۳)

۲. ۴. ۲. مثبت یا منفی

نوازش‌ها می‌توانند مثبت یا منفی باشند. نوازش‌های مثبت احساس خوشایندی را در فرد برمی‌انگیزاند. مثل؛ «گوش دادن، لبخند، گرفتن دست‌ها، در آغوش گرفتن، تکان دادن سر و تایید با چشم و گفتن دوست دارم» به این نوازش‌ها «کرک‌های گرم»^۷ می‌گویند و نوازش‌های منفی مثل؛ «زخم زبان زدن، تحقیر و توهین، سیلی زدن، خشم و اخم کردن و یا گفتن جمله «از تو متنفرم» که در طرف مقابل احساس بدی ایجاد می‌کند. به این نوازش‌ها «خارهای سرد»^۸ می‌گویند. (رک، فیروزبخت، ۱۳۸۴: ۴۱ - ۴۲)

۲. ۴. ۳. شرطی یا غیر شرطی

نوازش‌های شرطی به کاری که انجام می‌دهید مربوط می‌شود. در حالیکه نوازش غیر شرطی به آنچه که واقعا هستید، مربوط است. نوازش‌های شرطی، بین دو بالغ منعقد می‌شود. وقتی دو نفر مدتی است، مبادلات رفتاری تکمیلی دارند، قرارهای خاص (رسمی) بین آن‌ها منعقد می‌شود. قرارداد، ارتباطی است که بین والد، بالغ و یا کودک طرفین بسته می‌شود و عامل تعیین کننده آن، مبادلات رفتاری طرفین، در اولین ملاقاتشان است. این قرارداد، طرز برخورد طرفین با یکدیگر را تعیین می‌کند. معمولاً نقش طرفین در این نوع قراردادها، گاه انعطاف ناپذیر و گاهی انعطاف‌پذیر است. گاهی، یک والد سخت‌گیر است و دائم می‌گوید: «همین حالا انجام بده» و گاهی به والد خیرخواه و نوازشگر تبدیل می‌شود و دائم می‌گوید: «بیا سر خود را روی شانه‌ام بگذار و حرف بزن». (رک، جونز و استوارت، ۱۳۸۸: ۱۵۵)

۲. ۵. بازی‌ها

بازی، در اینجا به معنی تفریح و داشتن اوقات خوب نیست، بلکه باید از آن دوری کرد و «تا حد امکان سعی در رها شدن از آن داشت. چراکه برخی از آن‌ها باعث بروز موقعیت‌های بیش‌تری برای ایجاد تغییر در مسیر زندگی می‌گردد و در سرنوشت افراد بی‌گناه غیر درگیر نیز دخالت می‌کنند» (عطادخت، ۱۳۹۴: ۴۴). در تمامی روابط اجتماعی انسان‌ها بازی وجود دارد. بازی‌ها تبادل‌های

نهفته‌ای هستند که از حالت‌های من «کودک والد» برای نوازش گرفتن نشئت می‌گیرند. از اینرو با واقعیات بزرگسالی تطبیقی ندارند. چون از حالت من «بالغ» بر نمی‌خیزند. (رک، جونز و استوارت، ۱۳۸۸: ۱۹۳). بازی‌ها، بیشتر نوازش‌های منفی هستند. به همین سبب، پژوهشگران «بازی را روش شکست‌خورده در راستای نوازش گرفتن نامیده‌اند» (فیروزبخت، ۱۳۸۴: ۴۳). در بازی‌ها، سه نقش قربانی،^۹ منجی و^{۱۰} زجردهنده^{۱۱} حضور دارند. اشخاص برای برنده شدن و یا دوری از ترس، خشم و ... بازی می‌کنند. زمانی که افراد وارد بازی می‌شوند، یکی از سه نقش قربانی، نجات‌دهنده و آزارگر را انتخاب می‌کنند. این سه جای‌گاه، سه ضلع مثلثی هستند که در تحلیل رفتار متقابل، به مثلث کارپمن مشهور است.

۳. خلاصه داستان بهرام و کنیزش (فته)

روزی، بهرام گور، در سوارکاری، تیراندازی (شکار) و اسیرکردن گور، هنرنمایی می‌کند و منتظر تحسین و نوازش کنیزش (فته) است اما کنیزش می‌گوید: که این مهارت تو بر اثر تمرین و تکرار به‌دست آمده‌است و نشانه قدرت و توانایی تو نیست. بهرام، از روی عصبانیت، سرهنگ سپاهش را مأمور کشتن او می‌کند. کنیز به سرهنگ می‌گوید: مرا نکش و به شاه بگو که او را کشتم؛ اگر شاد شد، برگرد و واقعاً مرا بکش و اگر اندوهگین شد، مرا نکش که از روی عصبانیت چنین دستوری داده‌است و بعدها از این‌که مرا زنده نگه داشته‌ای شاد خواهد شد. کنیز، در باغ سرهنگ مخفی می‌شود. او هر روز گوساله‌ای را روی دوشش می‌گیرد و به بام کوشک می‌برد و چون هر روز بر این کار مداومت می‌کند، افزایش وزن گوساله، روی او تاثیری ندارد. شش سال می‌گذرد. کنیزک، جواهراتش را به فرمانده می‌دهد و می‌گوید: مهمانی‌ای در قصر بگیر و شاه بهرام را نیز دعوت کن. روز مهمانی، سرهنگ ماجرای زورمندی کنیز را برای بهرام می‌گوید. کنیز، وارد مجلس می‌شود و گوساله شش ساله را روی دوشش به بام می‌برد. بهرام گور می‌گوید: که این کار از زور و توانایی تو نیست بلکه طی سال‌ها تمرین خود را به آن عادت داده‌ای. کنیز نقاب برمی‌دارد. شاه،

۹۹. Victim.

۱۰۰. Rescuer.

۱۱. Persecutor.

کنیز خود را در آغوش می‌گیرد، عذرخواهی می‌کند و او را به قصر برمی‌گرداند و با او ازدواج می‌کند.

۴. تحلیل و تفسیر

بر اساس نظریهٔ برن حالات من (والد، کودک و بالغ) واقعیت‌های قابل مشاهدهٔ پدیداری و روانی‌اند که در داستان بهرام گور و کنیزک، همراه با نوازش‌ها و بازی‌ها تحلیل خواهیم کرد. نظامی گنجوی، در ابیات آغازین داستان بهرام گور و کنیزش، تصویری شاد و پر هیجان از او و شکارگاه ارائه می‌دهد. به‌طوری‌که صدای سواران و هیاهوی همراهان شاه، به گوش می‌رسد و شور، هیجان و جنب و جوش موجود در شکارگاه، به ذهن خواننده متبادر می‌شود. او بهرام گور را سواره، شادمان و مشتاق شکار، در حالیکه اسبش را می‌رقصاند، نشان می‌دهد.

از سواران پرّه بسته به دشت	رمهٔ گور سوی شاه گذشت
اشقر گور سم به صحرا تاخت	شور می‌کرد و گور می‌انداخت
... شاه در مطرح ایستاده چو شیر	اشقرش رقص برگرفته به زیر

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۰)

از سرنخ‌ها می‌توان به: شور (غوغا و فریاد از سر شادی) حاصل از پرّه بستن — که با سر و صدا برای ترساندن و حرکت دادن شکار همراه بوده‌است — و وول خوردن و رقصاندن اسب، اشاره کرد.

نشانه‌ها حاکی از قرار گرفتن بهرام‌گور در حالت نفسانی «کودک طبیعی و کودک انطباق یافته» است. شکار کردن برای بهرام شاه نوعی تفریح مفرّح است. فریاد زدن از سر شادی یا فریاد بعد از پیروزی (زدن شکار) و رقصانیدن اسب هنگام سواری، همگی دلالت بر شادی کردن دارد. فریاد زدن از خوشحالی و رقصیدن اوج شادی است که از سرنخ‌های حالت کودک طبیعی است. قرار گرفتن در این حالت از هیجانی‌ترین، نیرومندترین و خودانگیخته‌ترین جلوهٔ کودک است.

با توجه به کنش‌های رفتاری حالت من کودک را می‌توان، کودک طبیعی (شازده کوچولو) یا کودک شهود گرا (پروفسور کوچولو) نامید. وقتی کودک درون شخصیت مورد نظر، بازی‌گوش، عاشق، خودانگیخته یا متنفر باشد به او کودک طبیعی یا شازده کوچولو می‌گویند اما وقتی که خیال‌پردازی

کند و یا مشاهده‌گر، متفکر و خلاق باشد و برای رسیدن به مقاصدش طرح و برنامه داشته‌باشد، به او کودک شهودگرا یا پروفیسور کوچولو و زمانی که گناهکار، ترسو، یا خجالتی باشد، به او کودک سر به راه می‌گویند.

در ادامه داستان، شاعر، کنیز (فتنه) را به گونه‌ای معرفی می‌کند که انگار وظیفه او شادی آفرینی است. به عبارتی کارش قرار دادن بهرام گور در حالت «کودک طبیعی» است.

با همه نیکوئی سرود سرای	رود سازی به رقص چابک پای
ناله چون بر نوای رود آورد	مرغ را از هوا فرود آورد

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۱)

سرنخ‌هایی مثل: سرود خواندن، نواختن چنگ و رقصیدن در ابیات دیده می‌شود. با توجه به نشانه‌ها، شاعر، کنیز را آواز خوانی خوش صدا، نوازنده‌ای خوش نواز در نواختن رود و چنگ و رقصنده‌ای خوش حرکات، معرفی می‌کند:

بیشتر در شکار و باده و رود	شاه از او خواستی سماع و سرود
----------------------------	------------------------------

(همان: ۷۱)

کار کنیز شادی آفرینی (به درخواست شاه) است تا بهرام در وضعیت کودک طبیعی «شازده کوچولو» قرار بگیرد و احساس شادی و لذت کند. زمانی که شخصیت، در این حالت قرار می‌گیرد، مثل یک بزرگسال منحصر به فرد و خاص عمل می‌کند. در ادامه داستان، بهرام گور، هر چه هنرنمایی می‌کند تا به چشم بیاید و زبان کنیزک به تأیید و تحسین بگشاید، بی‌فایده است و کنیز بی تفاوت در حالت «والد» قرار گرفته است. در این لحظه، شاه در حالت نفسانی «کودک سازگار» قرار می‌گیرد. شخص در این حالت مطیع است و درخواست‌های «والد» را سازگارانۀ عملی می‌کند و منتظر است تا هر کاری که کنیز (والد) بگوید؛ سازگارانۀ برای رسیدن به نوازش و تأیید انجام دهد.

شاه با پرخاش و لحن تند به کنیز می‌گوید: چرا هنر نمایی مرا نمی‌بینی:

گفت کای تنگ چشم تاتاری	صید ما را به چشم در ناری
------------------------	--------------------------

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۱)

کنیز اشکال تراشی می‌کند:

شاه چو دید پیچ پیچی او
چاره گر شد ز بد بسیچی او
(همان: ۷۱)

بهرام‌گور نقشه‌ای می‌کشد. این چاره اندیشی، او را در حالت نفسانی «کودک طبیعی» (شهودگرا یا پروفیسور کوچولو) قرار می‌دهد. در ابیات بعد، زمانی که شاه از رفتار کنیزک به ستوه می‌آید و خشمگین می‌شود، سرهنگ سپاهش را فرامی‌خواند و دستور به قتل کنیز می‌دهد:

بود سرهنگی از نژاد بزرگ
تند چون شیر و خشناک چو گرگ
خواند شاهش به نزد خویش فراز
گفت رو کار این کنیز بساز
(همان: ۷۲)

خشم از سرنخ‌های ظاهری حالت نفسانی «کودک طبیعی منفی» است. افراد در حالت خشم اقدام به بد گفتن، دشنام دادن و خشونت‌های تدافعی (درگیری و کتک کاری) می‌کنند. این افراد وقتی در این حالت قرار می‌گیرند، «کودک» برانگیخته و «بالغ» بیکاری دارند، چون خشم باعث از بین رفتن صبر و از کار افتادن «بالغ» می‌شود.

کنیز، شاه را رنجانیده‌است. او با خشم و در حالت نفسانی «کودک طبیعی منفی» درونش، تصمیم می‌گیرد و فرمان قتل می‌دهد. سرهنگ، باید با «والد» درونش تصمیم بگیرد و از شاه اطاعت کند. طبق نظریه اریک برن (این درست است)، (همین کار را بکن)، (خودت فکر نکن) و آنچه که در والد ضبط شده‌است، او را به اطاعت از شاه فرامی‌خواند اما کنیز در موقعیت خطرناکی قرار گرفته- است. در حالت نفسانی «کودک طبیعی» (پروفیسور کوچولو)، چاره‌ای می‌اندیشد و تلاش می‌کند، سرهنگ را قانع کند تا او را نکشد. سرهنگ می‌پذیرد.

مرد سرهنگ از آن نمونش راست
از سر خون آن صنم برخاست
(همان: ۷۲)

پس در این لحظه سرهنگ در مقابل کنیز در وضعیت «کودک سازگار» قرار می‌گیرد و درخواست کنیز را انجام می‌دهد و نزد شاه در وضعیت «کودک مطیع» گزارش می‌دهد که دستور شاه را بی‌چون و چرا انجام داده‌است.

نظامی گنجوی در آغاز داستان، کنیزک را معرفی می‌کند و به صحنه بازی می‌کشاند:

داشت با خود کنیزکی چون ماه فتنه نامی هزار فتنه در او	چست و چابک به هم‌رکابی شاه فتنه شاه و شاه فتنه در او
---	---

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۱)

علاقه زیاد شاه به کنیز از سرنخ‌های «والد» است. کسی که بنا به موقعیتش در حالت «والد» قرار می‌گیرد، مثل؛ پدر، مادر، مربی و ... مانند اطرافیان مسائل را می‌بیند و مثل آن‌ها احساس و رفتار می‌کند. در واقع ویژگی‌هایی است که مشابه آن در والدین هم وجود دارد. به عبارت دیگر رفتارها و نگرش‌هایی که فرزند آدمی در پنج تا هفت سال اول زندگی از والدین (پدر، مادر یا جانشین‌ها) می‌شنود و می‌بیند، صرف نظر از درست و نادرست یا خوب و بد بودنشان، در ذهن به عنوان یک حقیقت محض ثبت و ضبط می‌کند و هر گاه به راه‌کاری نیاز دارد، به آن‌ها رجوع می‌کند. نظامی کنیز را زیبا، خوش‌اندام و رقصنده با «هزار دلدادگی و آشوب» به خواننده‌اش می‌نماید که «عاشق شاه است و شاه نیز عاشق او» (همان: ۳۰۶). این توجه و علاقه زیاد از نظر حالات نفسانی شاه را نسبت به کنیز در حالت نفسانی «والد حامی» قرار می‌دهد. از ویژگی‌های «والد حمایت‌گر» می‌توان به نگرانی، مراقبت و آسان‌گیری اشاره کرد.

در ادامه، بهرام‌گور در شکارگاه هنرمندی و قدرت خود را به نمایش می‌گذارد تا بلکه تحسین کنیزک را برانگیزد. اما؛

وان کنیزک ز ناز و عیاری	در ثنا کرد خویشتن‌داری
-------------------------	------------------------

(همان: ۷۱)

بی تفاوتی و خویشتن داری در تحسین شاه از نشانه‌ها و سرنخ‌های «والد انتقادگر» است. از ویژگی‌های «والد انتقادگر» می‌توان به انضباط، قدرت، نظاره‌گری همراه با سخت‌گیری، تنبیه‌کننده و خود رأی بودن، اشاره کرد.

بهرام‌گور هنرنمایی‌ها کرده، منتظر تحسین (نوازش) است اما کنیز، در این لحظات در وضعیت «والد انتقادگر» قرار گرفته و بی تفاوت است. شاه در حالت نفسانی «والد حامی» نسبت به کنیز مهربان و آسان‌گیر است و این بی تفاوتی را به حساب ناز و عیاری او می‌گذارد. بهرام می‌خواهد نظر کنیز را جلب کند و به تحسین وادارش کند اما کنیز مشکل تراشی می‌کند و چیزی می‌خواهد که بهرام‌گور نتواند انجام دهد. کنیز چون در حالت نفسانی «والد انتقادگر» است، دنبال نقطه ضعف بهرام است و از طرح این خواسته، نیت بد (شرمندگی بهرام) دارد. او در این حالت نظاره‌گری سخت‌گیر است که بر تحسین نکردن شاه، پافشاری می‌کند.

گفت باید که رخ برافروزی سر این گور در سمش دوزی

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۱)

بهرام به درخواست کنیز، سم و سر گور را با تیری به هم می‌دوزد و در حالت نفسانی «والد انتقادگر» پیروزمندانه می‌گوید:

گفت شه با کنیزک چینی دست‌بردم چگونه می‌بینی

(همان: ۷۱)

شاه، بارها تلاش کرده اما مورد بی‌مهری کنیز قرار گرفته است و احساس تلخ طردشدگی را تجربه می‌کند؛ زیرا خود را به نوازش و تأیید کنیزک نیازمند می‌بیند. کنیز در مقام دفاع از خود و دلیل نوازش نکردن، در وضعیت «والد انتقادگر» می‌گوید:

گفت پرکرده شهریار این کار کار پرکرده کی بود دشوار

هر چه تعلیم کرده باشد مرد گرچه دشوار شد تواند کرد

(همان: ۷۲)

اشاره به ضرب‌المثل (کار نیکو کردن از پر کردن است)، از سرنخ‌های «والد انتقادگر» است.

شاه را آن جواب سخت آمد	تبر تیز بر درخت آمد
دل بر آن ماه بی مدارا کرد	کینه بر خویش آشکارا کرد

(همان: ۷۲)

بهرام گور رنجیده خاطر می‌شود و کینه آشکار می‌کند. نامهربانی، خشونت و انتقام از نشانه‌های «والد» است. در این ابیات بهرام گور، در مقابل کنیزک در وضعیت «والد حامی منفی» قرار دارد که در عین مراقبت از کنیز، رفتارش به ضرر او تمام می‌شود. سرهنگ، کنیزک را پناه می‌دهد. او در وضعیت «والد حامی مثبت» قرار دارد. بعد از شش سال سرهنگ به اشاره کنیز بهرام گور را به مهمانی دعوت می‌کند تا به او اثبات کند، حرفش درست بوده و نیت سرزنش نداشته‌است و بهرام گور در عقوبت او عجله کرده‌است. روز مهمانی سرهنگ، به شاه می‌گوید: کنیزی دارم که گاو بزرگی را بر دوش می‌گیرد و از پله‌های کوشک بر بام می‌برد. بهرام در وضعیت «والد انتقادگر» شک دارد، زنی بتواند چنین کاری انجام دهد.

باورم ناید این سخن به درست	تا نبینم به چشم خویش نخست
----------------------------	---------------------------

(همان: ۷۵)

کنیز گاو بر دوش، از پله‌های کوشک بالا می‌رود. بهرام، ابتدا از زورمندی و قدرت کنیز متعجب می‌شود اما دقیقاً مشابه همان حرفی را می‌زند که آن روز، کنیزک در شکارگاه، به او گفته بود:

شاه گفت این نه زورمندی توست	بلکه تعلیم کرده‌ای ز نخست
اندک اندک به سال‌های دراز	کرده‌ای بر طریق ادمان ساز
تا کنونش ز راه بی رنجی	در ترازوی خویش می‌سنجی

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۶)

کنیز که مترصد چنین فرصتی بود، در وضعیت «والد انتقادگر» در پاسخ به شاه می‌گوید:

گفت بر شه غرامتی است عظیم
گاو تعلیم و گور بی تعلیم
(همان: ۷۶)

در جای جای این داستان به نشانه‌هایی از حالات نفسانی بالغ بر می‌خوریم که شخصیت‌ها به مسائل پیش‌آمده با عقل و منطق و گاه با مصلحت می‌نگرند و استدلال می‌کنند.

شاه یک ساعت ایستاد صبور
تا یکی گور شد روانه ز دور
(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۱)

صبر و صبوری از سر نخ‌های حالت «بالغ» است. شاه در این وضعیت، ساعتی درنگ می‌کند. او می‌خواهد خود را به کنیزک اثبات کند و نوازش بگیرد؛ اما کنیزک دریغ می‌کند. شاه، از این همه بی‌توجهی به تنگ می‌آید و «بالغ» درونش به این نتیجه می‌رسد که کنیز باید کشته شود:

فتنه بارگاه دولت ماست
فتنه کشتن ز روی عقل رواست
(همان: ۷۲)

اندیشیدن و با عقل تصمیم گرفتن از سر نخ‌های «بالغ» است. بهرام گور موقع صدور دستور کشتن کنیزک، در وضعیت «کودک طبیعی منفی» قرار دارد. لحظه‌ای در کشتنش مردد می‌شود:

زن کشی کار شیر مردان نیست
که زن از جنس هم‌نبردان نیست
(همان: ۷۲)

از طرفی دوستش دارد و از طرفی او را مستوجب مرگ می‌داند. بر تردیدش غلبه می‌کند و با رجوع به عقلش به این نتیجه می‌رسد که باید حکمش اجرا شود. «بالغ» توجیه می‌کند و دستور می‌دهد، کنیز باید کشته شود. «بالغ درون کودک» همان پروفیسور کوچک است و نشان‌دهنده حالتی که فرد با احساس بصیرت و شهودی که دارد، می‌خواهد بدون زیر پا گذاشتن قانون به شکلی به هدف خود برسد و تعادلی میان دستور «والد» و خواست «کودک» برقرار کند» (برن، ۱۳۹۴: ۱۲۳).

کنیز، برای رهایی از مخمصه، در وضعیت «کودک طبیعی»، نقشه‌ای می‌کشد. سپس با «بالغ درون» خود «بالغ» سرهنگ را بیدار می‌کند و می‌گوید: شاه از دستور خود پشیمان می‌شود و مرا می‌بخشد. هر دو شخصیت در حالت نفسانی «بالغ» هستند. «بالغ» فکر می‌کند و درست رفتار می‌کند. در اینجا، هر دو شخصیت در وضعیت و حالت «بالغ» فعال و پویا هستند. کنیز از ترس مرگ و سرهنگ به خاطر کمک به شاه و اصلاح امور. اگر «بالغ» در شخصیتی تثبیت شود، حتی با دشمنان، از روی انصاف و خیر خواهانه تعامل می‌کند. سرهنگ پس از شنیدن دلایل منطقی و عاقلانه کنیز، مصلحت را در نکشتن او می‌بیند. پس با «بالغ» خودش تصمیم می‌گیرد و از کشتنش منصرف می‌شود. کنیز بعد از گذشت شش سال، اوضاع را مساعد می‌بیند. او با رفتار درست که از «بالغ» نشئت می‌گیرد با هم‌فکری و مشورت با سرهنگ تصمیم می‌گیرد تا خودش را به شاه نشان دهد. «بالغ» تحلیل می‌کند و شرایط را می‌سنجد تا در زمان مناسب، درست رفتار کند.

سیمتن وقت را شناخته بود پیش از آن وعده کار ساخته بود

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۵)

مشورت و هم‌فکری، شناختن جایگاه خود در حضور شاه، رفتار درست (سجده بردن) و کلام مناسب (دعا گفتن)، مقایسه و تحلیل سخن از سرنخ‌ها و نشانه‌های «بالغ» است.

سجده بردش نگار سیم اندام با دعائی به شرط خویش تمام

(همان: ۷۶)

کنیز با حفظ احترام مناسک را به جای می‌آورد — که از نشانه‌های «بالغ» است. — ابتدا سجده می‌کند و به شاه احترام می‌گذارد، سپس او را ستایش می‌کند. «بالغ» منطقی و با تجربه عمل می‌کند. آینده نگر است و میان احساسات و تعقل شخصیت تعادل برقرار می‌کند. علاوه بر حالات نفسانی، نوازش‌ها و بازی‌ها نیز در نظریه برن جایگاه ویژه‌ای دارند. انسان‌ها از نظر فیزیکی و اجتماعی نیاز به تحریک دارند. این نیاز به محرک و شناخت را نوازش می‌نامند.

نوازش می‌تواند «هر نوع حرکتی [باشد] که به رسمیت شناختن حضور دیگری را نشان می‌دهد. بنابراین نوازش را می‌توان واحد اساسی عمل اجتماعی نامید. تبادل نوازش‌ها، رفتار متقابلی را تشکیل می‌دهد که واحد آمیزش اجتماعی است» (برن، ۱۳۸۷: ۵). نوازش ممکن است به صورت تماس جسمی، نگاه یا کلامی باشد.

در داستان، کنیز می‌بایست، موقع هنر نمایی شاه «شور می‌کرد و گور می‌انداخت» (نظامی، ۱۳۹۲: ۷۰). او را نوازش کند اما «در ثنا کرد خویشتن‌داری» (همان: ۷۱) او در نقش «والد سخت‌گیر»، شاه را می‌رنجاند. بهرام، برای دریافت نوازش، بارها تلاش می‌کند اما مورد بی‌مهری قرار می‌گیرد. در نتیجه با لحن تند (و صدای بلند)، (نوازش سرد کلامی)، زبان به اعتراض می‌گشاید. (همان: ۷۱) او خود را به تأیید کنیزش نیازمند می‌بیند. این درماندگی او را به وضعیت ارتباطی «من خوب نیستم – شما خوب هستید» می‌برد. افرادی این وضعیت ارتباطی را بر می‌گزینند که خود را نیازمند تأیید و نوازش دیگران می‌دانند و هر گاه مورد تأیید و نوازش قرار بگیرند، در آن‌ها اعتقاد خوب بودن قوت می‌گیرد. به همین خاطر، برای دریافت نوازش همواره منتظر تأیید «والد» دیگران است زیرا که این نوازش‌ها درد خوب نبودن را در وجود آن‌ها تسکین می‌دهد.

همه انسان‌ها در حدود ۲ تا ۳ سالگی بر اساس نوع و میزان نوازش‌هایی که دریافت کرده‌اند یکی از چهار وضعیت ارتباط با دیگران را انتخاب می‌کنند.

۱. من خوب نیستم، شما خوب هستید. (I am not ok – you are ok)

۲. من خوب نیستم، شما خوب نیستید. (I am not ok – you are not ok)

۳. من خوب هستم، شما خوب نیستید. (I am ok – you are not ok)

۴. من خوب هستم، شما خوب هستید. (I am ok – you are ok)

«وضعیت‌های وجودی چهارگانه، حاصل دریافت‌های ذهنی هر شخص از واقعیت است. از لحاظ کیفیت، اختلاف بارزی بین سه وضعیت اول و وضعیت چهارم وجود دارد. سه وضعیت اول ریشه‌ای ناآگاهانه دارند، محصول حالت «والد» و «کودک» و بر پایه احساسند؛ اما «من خوب هستم – شما خوب هستید» نتیجه‌گیری «بالغ» است بر پایه اصولی که با شعور و منطق متعارف حمایت می‌شود» (هریس، ۱۳۸۹: ۶۹).

بهرام گور می‌خواهد ستایش کنیزک را برانگیزاند و نوازش مثبت بگیرد. پس می‌گوید:

گوری آمد بگو که چون تازم وز سرش تا سمش چه اندازم
(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۱)

کنیز با نیت بد (شرمنده کردن شاه) از او تقاضای عجیبی می‌کند: «سر این گور در سمش دوزی» (همان: ۷۱). شاه با هنرمندی خواسته غیر ممکن را ممکن می‌سازد. کنیز نه تنها شاه را نوازش نمی‌کند بلکه مهارت او را هم از تکرار و عادت می‌داند. هنر و قدرت او را کم اهمیت جلوه می‌دهد. گفتار و رفتار سرد کنیز، بهرام را در وضعیت «من خوب هستم، شما بد هستید» قرار می‌دهد. «من، خوبم.» چون توانستم خواسته تو را اجرا کنم. «تو بدی.» چون مرا تحسین (نوازش) نکردی. از اینرو فرمان به قتل کنیز می‌دهد. «چنین شخصیتی ممکن است یک عده ملتزمین به قربانگو برای خود پیدا کند که مدام او را تحسین کنند و مجیش را بگویند و نوازش کنند؛ گرچه او می‌داند نوازش‌ها واقعی نیست» (هریس، ۱۳۸۹: ۶۶).

در پایان داستان، کنیز و بهرام به والد خیرخواه و نوازشگر «بیا سر خود را روی شانهم بگذار و حرف بزن.» تغییر وضعیت می‌دهند. بهرام گور کنیز را:

در کنارش گرفت و عذر انگیخت وان گل از نرگس آب گل می‌ریخت
از بد و نیک خانه خالی کرد با پری‌رخ سخن سگالی کرد
گفت اگر خانه گشت زندانت عذر خواهم هزار چندانت

(نظامی، ۱۳۹۲: ۷۶)

شاه در یک حالت طبیعی که خود واقعی اوست. کنیز را در آغوش می‌گیرد که این حرکت او مصداق نوازش غیر شرطی و غیر کلامی مثبت است. اکنون شاه و کنیز هر دو در حالت نفسانی «بالغ» یکدیگر را می‌پذیرند. پس در وضعیت ارتباطی من خوب هستم، شما خوب هستید — که نتیجه‌گیری حالت نفسانی «بالغ» است — قرار می‌گیرند. وقتی فرد بر این باور است که هم خودش خوب است و هم دیگران، نشان‌دهنده شخصیت سالم و زندگی سالم می‌باشد. در رفتار کنیزک، نوازش شرطی دیده می‌شود. نوازش‌های شرطی به کاریهایی که انجام می‌دهیم مربوط می‌شود.

کنیز (فتنه) در مقابل شاه سجده می‌کند. «سجده بردش نگار سیم اندام» (نظامی، ۱۳۹۲: ۷۶) این عمل او یک قرارداد از پیش تعیین شده (نوازش شرطی غیر کلامی) است و با دعا گفتن و ستایش کردن شاه «با دعائی به شرط خویش تمام» (همان: ۷۶)، (نوازش شرطی کلامی)، دل شاه را به دست می‌آورد.

در مورد بازی‌ها باید گفت که اشخاص، با آگاهی برای رسیدن به هدفی خاص و از پیش تعیین شده، بازی را طراحی می‌کنند و تا رسیدن به نتیجه دنبال می‌کنند. «هرگاه فردی به بازی‌های روانی می‌پردازد، وارد یکی از نقش‌های از پیش تعیین شده خود می‌شود. این نقش‌ها شامل سه گروه هستند: آزارگر، نجات‌دهنده و قربانی. معمولاً فردی که بازی را آغاز می‌کند با یکی از نقش‌ها وارد رابطه می‌شود. سپس در طول رابطه به نقش دیگری تغییر وضعیت می‌دهد» (برن، ۱۳۸۷: ۴۱۶).

وقتی که سرهنگ کنیز را از مرگ نجات می‌دهد. از ترس شناخته شدن، در روستایی پنهانش می‌کند. ترس، طرد شدن و زندانی بودنش او را در وضعیت «من خوب هستم، شما خوب نیستید» قرار می‌دهد. وقتی کسی کار خود را درست و خوب می‌داند. مسئولیت اشتباهات خود را به دیگران نسبت می‌دهد که خوب نیستند. او ناامید شده‌است. هرگاه شخصیتی از لحاظ روانی خودش را شکست خورده بیندارد، در نقش قربانی قرار می‌گیرد. چون احساس شکست و سرخوردگی دارد و نمی‌تواند شکست را بپذیرد یا با مسأله کنار بیاید، برای پوشاندن ضعف خود به دنبال ناجی می‌گردد و یا با آزار دادن دیگری در نقش ستمگر بازی خود را اجرا می‌کند.

سرهنگ در وضعیت «من خوب هستم، شما خوب هستید» و در نقش منجی ظاهر می‌شود. منجی نقشی است که دیگران را پایین‌تر از خود می‌بیند و می‌خواهد به آن‌ها کمک کند. منجی آدم قدرتمند خاصی نیست بلکه ممکن است، ضعف شخصیتی هم داشته باشد و به دنبال پوشاندن این ضعف باشد. منجی همیشه مهرطلبانه به دیگران کمک می‌کند. موضع بهرام در قبال کنیز زجردهنده است. کسی که دیگران را تحقیر یا سرزنش می‌کند. زجردهنده می‌تواند منجی‌ای باشد که قربانی به حرف او گوش نمی‌دهد و برای اینکه نمی‌خواهد کنترل بازی را از دست بدهد در نقش ستمگر ظاهر می‌شود یا می‌تواند در بازی روانی، قربانی‌ای باشد که برای به دست گرفتن کنترل بازی از نقش خود خارج می‌شود. نقش‌های بازی قابل تبادل هستند. هر فردی که وارد بازی می‌شود، با یکی از

نقش‌ها شروع می‌کند و سپس به نقش دیگری تغییر موضع می‌دهد. (رک. استینر، ۱۳۹۵: ۱۸۲) به این معنی که اگر فردی که در دور اول نقش قربانی را بازی کرده‌است، در دوره‌های بعدی نقش‌های ستمگر و منجی را بازی می‌کند.

در ابتدای داستان بهرام گور در نقش قربانی ظاهر می‌شود که توسط کنیز مورد ظلم قرار گرفته‌است. کنیز ستمگر است، چون نوازش نمی‌کند. وقتی به مرگ محکوم می‌شود قربانی است و بهرام گور ستمگر. «در بازی‌ها همیشه لحظه‌ای وجود دارد که در آن شگفت‌زده یا گیجی پیش می‌آید و بازیگر این حس را دارد که چیز غیرمنتظره‌ای اتفاق افتاده‌است. یعنی افراد به نوعی تغییر نقش می‌دهند» (جونز و استوارت، ۱۳۸۸: ۴۶۸).

۵. نتیجه گیری

بررسی مؤلفه‌های تحلیل رفتار متقابل در داستان بهرام گور و کنیزک نشان‌دهنده ظرفیت و قابلیت بازخوانی این متون با رویکردهای میان‌رشته‌ای است. نظامی گنجوی بهرام‌گور را همچون همه انسان‌ها می‌داند که ممکن است تصمیمات غلطی نیز بگیرد اما وقتی به اشتباه خود پی می‌برد، عذرخواهی می‌کند. در ابتدای داستان، بهرام گور و کنیز، در حالت نفسانی «کودک طبیعی و انطباق یافته» قرار دارند. زمانی که کنیز، مقابل شاه، موضع مخالف می‌گیرد، در وضعیت «والد انتقادگر» است. در گفتگوی با سرهنگ، تدبیر، اندیشه و هوشیاری کنیز برای رهایی از مرگ، نتیجه تصمیم‌گیری با حالت نفسانی «بالغ» است و گفتگوی پایانی کنیزک نشان از خرد ورزی و موقعیت‌شناسی او دارد که از نشانه‌های «بالغ» است. به طور کلی رفتار کنیز نسبت به شاه در حالت «والد/ بالغ» می‌باشد و نسبت به سرهنگ در حالت «بالغ» است اما در قالب «والد نصیحت‌گر» نمود پیدا می‌کند. ماهیت کلی داستان «کودک/ والد» است که «بالغ» بر آن غلبه دارد. اگر یکی از بخش‌های حالات من، بر دیگر بخش‌ها مسلط شود و ایفای نقش آن‌ها را مختل کنند، تعادل به هم می‌ریزد و شخص دچار آسیب روانی می‌شود. از جهت مثلث نمایی کارپمن، بهرام ستمگر است، کنیز قربانی و سرهنگ منجی. این نقش‌ها در طول داستان تغییر می‌کنند. الگوها و ابعاد شخصیتی اشخاص در داستان‌ها و چگونگی رفتار آن‌ها در موقعیت‌های مختلف ما را در بهتر شدن رفتار و لذت بردن از زندگی، یاری می‌کند. بررسی این نظریه نشان می‌دهد که رفتار شخصیت‌ها — که تظاهر بیرونی

افکار و احساسات آن‌هاست. — ریشه در کدام یک از حالات من دارد و ارتباط میان شخصیت‌ها از کدام جنبه صادر و به کدام جنبه مقابل، منتهی می‌شود. در نظر این مدل رفتاری سرآغاز همه تصمیمات در دوران بزرگسالی از سال‌های نخست کودکی سرچشمه می‌گیرد. از اینرو بسیاری از اعمال و اهداف قابل پیش‌بینی‌اند.

منابع

- استوارت، یان و ون جونز. (۱۳۸۸). *تحلیل رفتار متقابل: روش‌های نوین در روان‌شناسی*، ترجمه بهمن دادگستر، تهران: دایره.
- استینر، کلود. (۱۳۹۵). *پیش‌نویس‌های زندگی در تحلیل رفتار متقابل*. ترجمه علی بابایی‌زاد و آزاده سجادی نسب، تهران: آویسا.
- برن، اریک. (۱۳۸۷). *بازی‌ها*، ترجمه اسماعیل فصیح. تهران: ذهن آویز.
- _____. (۱۳۸۹). *تحلیل روابط متقابل*، ترجمه اسماعیل فصیح، تهران: نشر نو.
- _____. (۱۳۹۴). *بعد از سلام چه می‌گویید؟*، ترجمه مهدی قراچه‌داغی، تهران: پیکان.
- بهرامی، منصور. (۱۴۰۰). *مفاهیم تحلیل رفتار متقابل*، تهران: نسل نو اندیش.
- ثروتیان، بهروز. (۱۳۷۲). *گزیده مخزن الاسرار*، تهران: توس.
- سیاسی، علی اکبر، (۱۳۷۴). *نظریه‌های شخصیت*، تهران: دانژه.
- شفیع‌آبادی، عبدالله و غلامرضا ناصری. (۱۳۸۰). *نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ضیف، شوقی، (۱۳۷۶). *پژوهش ادبی: سرشت، شیوه‌ها، متن‌ها، منابع*، ترجمه عبدالله شریفی خجسته، تهران: علمی و فرهنگی.
- عطادخت، اکبر و همکاران. (۱۳۹۴). «اثربخشی آموزش گروهی تحلیل رفتار متقابل در افزایش انعطاف‌پذیری شناختی و ارتقای عملکرد خانواده در زنان دارای اختلافات زناشویی. شخصیت و تفاوت‌های فردی»، دوره ۴، شماره ۸، صص ۴۴-۲۵.
- فیروزبخت، مهرداد. (۱۳۸۴). *اریک برن بنیانگذار تحلیل رفتار متقابل*. تهران: دانژه.
- نظامی گنجوی، (۱۳۹۲). *هفت پیکر*، به تصحیح برات زنجانی، تهران: دانشگاه تهران.

هریس، تامس، (۱۳۸۹). وضعیت آخر، ترجمه اسماعیل فصیح، تهران: نشر نو.
هریس، امی.ب. و تامس آ. هریس (۱۳۸۸)، ماندن در وضعیت آخر، ترجمه اسماعیل فصیح، تهران، فرهنگ نشر نو.

References

- Atadokht, A. & colleagues. (2016). «The effectiveness of mutual behavior analysis group training in increasing cognitive flexibility and improving family functioning in women with marital disputes. Personality and individual differences», period 4, number 8. pp. 25-44. [In Persian]
- Bahrami, M. (2021). *Concepts of Behavior Analysis*. Tehran: New thinking press. [In Persian]
- Burn, E. (2009). *Games*. Translated by Ismail Fasih. Tehran: ZehnAveez. [In Persian]
- Burn, E. (2010). *Interrelationship analysis*. Translated by Esmail Fasih, Tehran: Nashre Noo. [In Persian]
- Burn, E. (2016). *What do you say after greeting?*. Translated by Mehdi Karachedaghi, Tehran: Pikan. [In Persian]
- Firouz Bakht, M. (2005). *Eric Berne. Founder of Mutual Behavior Analysis*. Tehran, Danjeh. [In Persian]
- Harris, T. (2011). *The last situation*, translated by Esmail Fasih, Tehran: Nashre Noo. [In Persian]
- Harris, T. & Harris, Amy. B. (2009). *Staying in the last state*, translated by Ismail Fasih, Tehran: Farhange Nashre Noo.
- Nezami-ye- Ganjavi, (2014). *Haft pykar*, Edited by Barat-Zanjani. Tehran: Daneshgahe Tehran. [In Persian]
- Sarvati, Behrouz. (1993). *Gozideh-ye- Makhzanalarar*, Tehran: Tos.
- Shafiabadi, A. & Naseri. Gh. (2002). *Theories of Counseling and Psychotherapy*, Tehran: Markaze Nashre Daneshgahi. [In Persian]
- Siasi, Ali.A. (1996). *Theories of Personality*, Tehran: Daneshgahe. [In Persian]

- Steiner, C. (2017). *Drafts of life in Interrelationship analysis*.
Translated by Ali Babaizad and Azadeh Sajjadi Nesab, Tehran: Avisa.
[In Persian]
- Stewart, J., & Jones, V. (2010). *Interaction analysis, new methods in psychology*. Translated by Bahman dadgostar. 13th Edition. Tehran: Dayereh press. [In Persian]
- Zaif, Shoghi. (1998). *Literary Research: Nature, Methods, Texts, Sources*, translated by Abdullah Sharifi Khojaste, Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]

